

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Η ιστορικότητα της «φύσης», ενδεχομένως και των «νόμων» της, έχει ήδη αποτελέσει ένα πεδίο τριβής ανάμεσα σε διαφορετικές φιλοσοφικές δοξασίες. Τα ιστορικά άκρα αυτής της διαμάχης σταδιακά μεταβάλλονται ή εμπλουτίζονται, πάντως το ένα καταλαμβάνεται από θέσεις που θεωρούν τη φύση είτε ουσιωδώς αναλλοίωτη είτε ως έννοια κειμένη εκτός των κατηγοριών της ιστορίας («μονάχα ο υπάρχων άνθρωπος είναι ιστορικός. Η φύση δεν έχει ιστορία»¹, ενώ το άλλο αντιπροσωπεύεται από θέσεις που, δίνοντας έμφαση στην ανθρώπινη δραστηριότητα, θεωρούν ότι ο άνθρωπος «οικειοποιούμενος», τρόπον τινά, την φύση, την σύρει εντός του πλαισίου της ιστορίας. Μπορούμε να δέσουμε άλλο ένα δίπολο, ανάμεσα σε ένα αναγωγιστικό και ένα τελεολογικό πόλο και να επιχειρήσουμε συσχετίσεις με το προηγούμενο, καθώς το δεύτερο δεν είναι απλό παράγωγο του πρώτου. Αλλά επί του προκειμένου, ας επικεντρωθούμε στο πρώτο των διπόλων). Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου χρησιμοποιεί τον όρο «ιστορικοποίηση της φυσικής πραγματικότητας»², σημειώνοντας πως, «στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης ο άνθρωπος παραμένει με τη δράση του μέρος της φύσης (ας σημειωθεί πως στη συνέχεια τροποποιεί και εξειδικεύει την πρό-

1. Παπαδημητρίου, Ευθύμης, *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης*, Αθήνα: Gutenberg, 1999, σελ. 8.

2. Παπαδημητρίου, ε.α., σελ.19.

* Ο Βασίλης Πασχάλης είναι επίκουρος καθηγητής πολυμέσων του Τμήματος Πλαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

© 2019. Επιστημονική Επετηρίδα Δωδώνη/Μέρος Τρίτο, 39 (2018-2019), σσ. 145-154.
Scientific Annuary *Dodone*/Part Three, 39 (2018-2019), pp. 145-154.

ταση ως «ο άνθρωπος με το σώμα του³ αποτελεί μέρος της φύσης»), και η σχέση του προς τον φυσικό του προσδιορισμό και τη μη ανθρώπινη φύση εντάσσεται στην ολότητα της φύσης με την οποία όμως διατηρεί μια εσωτερική και μια εξωτερική σχέση⁴. Επιπλέον, «η ιστορικότητα της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση συνδέεται με την αντικειμενική ιστορικότητα της φύσης και εμπεριέχει και την ιστορικότητα της γνώσης για τη φύση με ένα διαλεκτικό τρόπο»⁵.

Στο σημείο αυτό, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την έκφραση «αντικειμενική ιστορικότητα της φύσης» χωρίς ιδιαίτερη νοηματική έμφαση ή δεδομένες παραδοχές «ιστορικότητας». Αποσκοπεί, κυρίως, να υπενθυμίσει πως η φύση δεν είναι αναλλοίωτη αλλά μεταβλητή, και ακόμα και στο επίπεδο του «εξωτερικού περιβάλλοντος», όχι πάντα προβλέψιμη: η δραστηριότητά της εκδιπλώνεται εν χρόνω περιβάλλοντας την ανθρώπινη παρουσία και ωδώνοντας την σε μια διαρκή διαδικασία σύνθεσης απαντήσεων και αναπροσανατολισμών έναντι των μεταβαλλομένων αιτιακών παραγόντων. Ύπ' αυτήν την έννοια, μπορούμε, κατά διαστολήν, να θεωρήσουμε πως η «η ιστορία της κοινωνίας θεωρείται ότι συνεχίζει την ιστορία της φύσης και στηρίζεται πάνω σε αυτήν.»⁶. Κατά διαστολήν, διότι το πέρασμα από τον ασθενή όρο «ιστορικότητα» στον κατά πολύ ισχυρότερο «ιστορία», ειδικά στην περίπτωση της φύσης, δεν γίνεται αυτομάτως ή με τρόπο απρόσκοπτο, αφού το χάσμα το οποίο πρέπει να καλυφθεί δεν είναι ασήμαντο, και είναι δυνατόν να παρακαμφθεί μόνο σε περιπτώσεις όπου το εστιακό κέντρο της διερεύνησης βρίσκεται, πέραν τέτοιων διακρίσεων. Το κεντρικό σημείο σε αυτό το ζήτημα θα ήταν η αναγνώριση, στο πεδίο της φύσης, κάποιου «ενεργητικών δρώντως» παράγοντος ικανού να παράξει «ιστορία», και ως φυσικό πεδίο θα έπρεπε είτε να εκληφθεί ο φυσικός κόσμος εν συνόλω είτε ο φυσικός κόσμος τη εξαιρέσει του ανθρώπινου παράγοντα⁷.

Όσον αφορά την ίδια τη θέση που εκφράζεται στο τελευταίο παράδειγμα («η ιστορία της κοινωνίας θεωρείται ότι συνεχίζει την ιστορία της φύσης και στη-

3. Η πλαγιογράμματη γραφή εδώ δεν υπάρχει στο πρωτότυπο κείμενο αλλά αποτελεί επιλογή, για λόγους εμφάσεως, του συντάκτη του παρόντος.

4. Παπαδημητρίου, ό.π., σελ. 19.

5. Παπαδημητρίου, ε.α., σελ. 22.

6. Παπαδημητρίου, ε.α., σελ. 21.

7. Μια άποψη φίλια προς αυτήν του Ευ. Παπαδημητρίου, υπό την έννοια ότι εισάγει μέσα στο πεδίο του ερωτήματος τον οικολογικό προβληματισμό, ανήκει στον Richard C. Foltz: «The emerging sub-field of world history is all about connections and interactions. It challenges the received treatments of history which have focused on specific regions and civilizations as if they had been

ρίζεται πάνω σε αυτήν») συνήθως προβάλλει εγγελιανά⁸ ή μαρξιστικά (ειδικότερα: ενγκελσιανά) διαπιστευτήρια, ωστόσο είναι σε θέση να διεκδικήσει αντίστοιχα αριστοτελικά, ανάλογα με τον προσανατολισμό και την εσωτερική δομή του επιχειρήματος⁹. Ίσως οι διαφοροποιήσεις να αφορούν τον τρόπο και τη μορφή της «στήριξης», στην οποία αναφέρεται ο Παπαδημητρίου, και φυσικά τις βλέψεις και τους σκοπούς προς τους οποίους στρέφεται και εξυπηρετεί. Όσο για τη «συνέχεια», στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας, συνιστά ένα εξαιρετικά συμπυκνωμένο όρο που διανοίγει ένα ευρύτατο ερμηνευτικό πεδίο, χωρίς τούτο να είναι καταδικαστέο για αυτόν. Κάποιου είδους συνέχεια ενυπάρχει και στη διάσημη αριστοτελική απόφαση περί της σχέσεως που υφίσταται ανάμεσα στην «φύση» και την «τέχνη»: η δεύτερη προώριστα να «επιτελεί ά η φύσις αδυνατεί απεργάζεσθαι»¹⁰. Εάν ήδη το ευρύτατο σύνολο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων που κατατάσσονται υπό τον όρο τέχνη «επεκτείνει», συνεχίζοντας, τη φύση, παρέχοντας τα στοιχεία εκείνα τα οποία η δεύτερη αδυνατεί να παρέξει, η τεχνολογία δύναται να τα επιτελέσει υπό πολύ πιο συγκεκριμένο τρόπο. Πορευομένη, μέσω διαδοχικών επαναβασμών, από το «εργαλείο» στη «μηχανή», και, στη συνέχεια, διαφοροποιώντας και εξειδικεύοντας τον δεύτερο

discrete realities unto themselves, and remind us that nothing happens in a vacuum. But to date world historians have not taken this approach far enough, since their work continues to focus almost exclusively on interactions and connections between *humans*.: «Does nature have historical agency?», *The History Teacher*, 37/1 (2003), σελ.10.

8. Η εγγελιανή προφανώς θεώρηση συνιστά μια δεδομένη οδό φιλοσοφικής υπεράσπισης της έννοιας της φύσης, η οποία κινδυνεύει να συρρικνωθεί μέχρι εκλείψεως από τις αναγωγιστικές επιδέσεις. Ο πυρήνας της σχετικής προβληματικής του Εγγέλου βρίσκεται στο έργο του *Philosophie der Natur* (1830) (σύγχρονη αγγλική μετάφραση του έργου: *Hegel's Philosophy of Nature*, (2 part of the *Encyclopaedia of the philosophical sciences*), μεταφρ. A. V. Miller, πρόλογος: J. N. Finlay, New York: Oxford University Press, 1970, 2004. ανατ. 2007). Βασικά σημεία της εγγελιανής θεώρησης, αποτελούν, υπό κάποια μορφή, κοινούς τύπους πολλών προσεγγίσεων στις οποίες ο όρος «φύση» δηλώνει μια αυθύπαρκτη οντολογικώς μονάδα με ιδιαίτερο εξηγητικό βάρος. Ενδεικτικά, «η φύση συνιστά ζώσα ολότητα» (§195), η οποία «μπορεί να ιδωθεί ως σύστημα σταδίων» (§194), ενώ «η εξέταση της φύσης σύμφωνα με τις σχέσεις που τη διέπουν παράγει τη θεώρηση μιας πεπερασμένης τελεολογίας» (§205). Επιπλέον, κατά τον Εγγέλο [στην αγγλική απόδοση του λόγου του], «nature confronts us with a riddle and a problem, whose solution both attracts us and repels us: attracts us because Spirit is presaged in nature; repels us because Nature seems an alien existence, in which Spirit does not find itself.», (ό.π., σελ.3). Stephen Houlgate, ed. *Hegel and the Philosophy of Nature*, New York: SUNY Series in Hegelian Studies, 1998.

9. Nadaff, Gerard, *The Greek Concept of Nature*, Aldany New York: SUNY Press, 2005.

10. Αριστοτέλους *Φυσικά Β* 199a 15-17.

πόλο, η τεχνολογία είναι σε θέση να προσφέρει περισσότερο απτές έννοιες συνέχειας. Το ζήτημα είναι εάν και κατά πόσον η συνέχεια αυτή όντως υλοποιείται ή παραμένει σε δυνητικό επίπεδο, καθώς είναι δυνατόν οι αναδυόμενες τεχνολογικές εφαρμογές να αποκοπούν πλήρως από κάθε δεσμό με τη φύση και τις παράγωγες έννοιες («φυσικές ανάγκες», «φυσική ισορροπία», φυσική...) και να εξυπηρετούν πλέον «ιδίους» (κατ' ουσίαν αποκλειστικώς κοινωνικο-εξαρτώμενους) σκοπούς. Είναι χαρακτηριστικό πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τους όρους «τεχνικός» («τεχνική κουλτούρα») αντί του «τεχνολογικός» ίσως για να δείξει την απουσία λόγου στις συγκεκριμένες χρήσεις). Η «μηχανοποίηση»¹¹ της κοσμο-εικόνας της οποίας η έναρξη τυπικά αποδίδεται στη γαλιλαϊκή/ κεπλεριανή σύζευξη «φυσικών» και μαθηματικών, και συνεχίστηκε, διαρκώς επεκτεινόμενη έως τα ακραία αναγωγιστικά σχήματα του Καρτέσιου, που συνιστούν ένα *terminus* στην πορεία αρνήσεως της συνέχειας προς τη φύση. Η

11. Η έννοια της «μηχανοποίησης» έχει εγείρει συζητήσεις στο χώρο της ιστορίας και φιλοσοφίας της επιστήμης, ιδιαίτερα μετά τη δημοσίευση του έργου του Eduard Jan Dijksterhuis, του οποίου η αγγλική μετάφραση (*The Mechanization of the World Picture*, μετάφρα: C. Dikshoorn, New York: Oxford University Press) κυκλοφόρησε το 1961. Σύμφωνα με τον R. Hooykaas, ο όρος «μηχανοποίηση» προέρχεται μάλλον από τις αναλύσεις της Anneliese Maier (*Die Mechanisierung des Weltbildes im 17 Jahrhundert*, 1938, *Studien zur naturphilosophie der Spatscholastik*, 1949-58). (R. Hooykaas, "A traditional narrative of the scientific revolution. The rise of modern science: when and why?", *British Journal of the History of Science*, 1987, σελ.453-73 www.blackwellpublishing.com/content/BLP_images/content_store/saple_chapter/0631236309%5c001.pdf,p30: Ας σημειωθεί ότι, τουλάχιστον όσον αφορά τον ύστερο Μεσαίωνα, την Αναγέννηση, και τον 17ο αιώνα, ο Hooykaas σχεδόν συνταυτίζει τον όρο «μηχανοποίηση» με τον όρο «πειραματισμός»: «The work of these mechanics who co-operated with scholars (or were scholars themselves) led to the rise of what was called experimental philosophy (emphasizing the method used) or mechanical philosophy (referring to the scientific models used), and also to the development of the 'history of the arts' as part of the 'history of nature'» (σελ.30). Ο Marshall Claggett, στην κριτική παρουσίαση του έργου του Dijksterhuis, (*Science*, τ. 134, no 3491, 24 Νοεμ. 1961, σελ.1684), σημειώνει ότι υφίστανται τρεις, τουλάχιστον, διαφορετικές εκδοχές του «μηχανιστικού» («mechanistic») στην πρόωμη σύγχρονη επιστήμη, και ότι ο Dijksterhuis επικεντρώνεται σε αυτήν η οποία «is fashioned with the aid of mechanics». Ο Floris A Cohen, (*The Scientific Revolution: a Historiographical Inquiry*, Chicago, University of Chicago Press, 1994), ασκεί κριτική στον Dijksterhuis θεωρώντας ότι «he is not quite the advocate of continuity he appears to be» (σελ. 69). Ο Richard A. House, (*History*, 5040, Άνοιξη 1999, σελ.359), ελέγχοντας τον Cohen, υπερασπίζεται την κατά Dijksterhuis εκδοχή ιστορικής συνέχειας (*continuity*), θεωρώντας ότι πλήρεις ρήξεις (είτε όσον αφορά τον συγκεκριμένο εποπτείας-πειράματος είτε την ανάπτυξη ολοκληρωμένης παραγωγικής κανάβου), δεν επιτεύχθηκαν ούτε με τον Γαλιλαίο, και, μάλλον, ούτε με τον Νεύτωνα: «even in Galileo experiments are only described without being performed» «and even in Newton a pure mechanistic world was not achieved, having to wait for those that followed Newton».

μαθηματική σκέψη, αφ' εαυτής, ουδεμία φέρει υπαιτιότητα, εξ άλλου η παραγωγική αυτό-αναφορικότητά της δεν εγγυάται την επιτυχία οιασδήποτε οντολογικών και ερμηνευτικών προβολών. Ωστόσο οι επανειλημμένες Αποδεδειγμένες συμπληρώθηκαν (και) από μια Αναγεννησιακή εκδοχή που, αναγορεύοντας τα σε γνωστική Βίβλο του «σύμπαντος» (του οποίου θεωρούνταν ότι «συνδέτουν τη «γλώσσα» —«η γλώσσα που συνδέτουν τρίγωνα, κύκλοι και άλλα γεωμετρικά σχήματα, που χωρίς αυτά είναι αδύνατο να καταλάβουμε οτιδήποτε»), είχε ως μη-άμεσο αποτέλεσμα την παρεκτόπιση άλλων γνωσιακών επικρατειών, και, σταδιακά, την «κρήρυξη του κόσμου της εμπειρίας ως επιστημολογικά αναρμόδιου να εκφέρει γνώμη»¹². Η πορεία αυτή που, προφανώς, υπήρξε κατά πολύ περισσότερο σύνθετη από όσο κάποιες αφηγήσεις τη θεωρούν, είχε την αναγκαία φιλοσοφική υποστήριξη από χουμπεσιανές και βακωνικές απόψεις, που παρότι μη ταυτόσημες, συγκεράζονταν ώστε να αποφλοιώσουν την έννοια της φύσης από κανονιστικό περιεχόμενο θεωρώντας το προϊόν ημαρτημένων συμπερασμών που προέκυπταν αποκλειστικά από την προβολή, πάνω στη φύση, ανδρώπινων επιδιώξεων και εμμονών.

Εν τούτοις, η συσχέτιση της φύσης με τα έργα-προϊόντα της τέχνης και της τεχνολογίας¹³ συνιστούσε ένα τροπισμό σκέψης υπερβολικά ισχυρό ώστε

12. Mumford, Lewis, *The Myth of the Machine*, 2 τόμοι: «Technics & human development» & «The pentagon of power», New York: Harcourt, Brace & Jovanovich, 1967-70, σελ.151.

13. Η θεωρία και η τεχνολογία εκτείνεται προς ποικίλες κατευθύνσεις αντιμετωπίζοντας ποικίλα ερωτήματα. Ενδεικτικά:

Για τη διάκριση μεταξύ “γιγνώσκεις ότι” (“knowing that”), η οποία αντιστοιχεί στην παραδοσιακή προτασιακή γνώση, και “γιγνώσκεις πως” (“knowing how”) που αντιστοιχεί στη μη “δι/αρδρωμένη γνώση”: Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, London: Hutchinson, 1949.

Για την έννοια της “σιωπηρής γνώσης” στην τεχνολογία: Michael Polanyi, *Personal knowledge; Towards a Post-critical philosophy*. London: Routledge & Kegan Paul, (1958).

Jan Jarvie, “The social character of technological problems: comments on Skolimowski, H. *Technology and Culture*, 7, 1966, σελ: 384-390.

Για τη συζήτηση περί ορθολογισμού στην τεχνολογική εποπτεία της τεχνολογίας και τη “σιωπηρή γνώση” που ενυπάρχει στην επιστήμη: Pitt, J.C. *Thinking About Technology: Foundations of the Philosophy of Technology*. New York: Seven Bridges Press, 2000.

Για τις διακρίσεις εποπτείας που διαφορίζουν τέχνη και τεχνολογία: Skolimowski, H, “The Structure of thinking in technology”, *Technology and Culture*. 7, σελ.: 371-383, 1966, και Simon, H. A., *The Sciences of the Artificial*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 1969.

Για τη “σχεδιαστική διαδικασία” (design process) του artifactum: Suh, NP *Axiomatic design: Advances and Applications*, Oxford & New York: Oxford University Press, 2001. Nimiluo, Iikka, “Design science: the aim and structure of applied research”, *Erkenntnis*, 38, 1993, σελ.1-21.

Για την έννοια του “σχεδίου” ως κοινωνιο-εξαρτώμενης κατασκευής, για την έννοια της “εργαλειακής ορθολογικότητας” και της “τεχνικής νόρμας”: “instrumental rationality” / “technical

να εκπνεύσει υπό το επικαθήμενο βάρος της «μηχανοποίησης». Ήδη πολύ πριν από τον McLuhan¹⁴, η τεχνολογία γινόταν κατανοητή ως ενός είδους «επέκταση», όχι μόνον αλληγορικά των «δυνατοτήτων» του ανθρώπου αλλά και υπό κυριολεκτική μορφή, ως επέκταση του ανθρώπου, του ιδίου του ανθρωπίνου σώματος. Το θεμελιώδες ανθρωπινό τεχνούργημα της ανθρωπίνης δραστηριότητας, το εργαλείο, προσέφερε αυτή τη συνέχεια με τον πλέον απτό τρόπο, καθόσον αποτελούσε ιδιότυπη προέκταση της ανατομίας του —ένα επιπλέον «οστό», που συνεχόμενο απ' ευθείας με το ερειστικό του σύστημα, είτε ανελάμβανε κάποιο ρόλο μοχλού είτε καρδιούσε ακριβέστερη ή πλέον ειδική τη δραστηριότητα που προέκυπε από την πρωτογενή χρήση των ανατομικών στοιχείων. Ήδη υπό τις πλέον πρωταρχικές της μορφές στον αρχαίο κόσμο, η μηχανή πολλαπλασίαζε τις δυνατότητες και την παραγωγή έργου, ενώ καρδιούσε την άμεση μορφή συνέχειας που προσέφερε το εργαλείο περισσότερο δυσδιάκριτη. Τούτο δεν σημαίνει ότι η συνέχεια απαλείφθηκε αλλά ότι οι τρόποι της την κατέστησαν περισσότερο περίπλοκη ή αφαιρετική.

Εν τούτοις, το εργαλείο δεν συνιστά, κατ' ανάγκην, μορφή προ-τεχνολογική ούτε συνεπάγεται μορφές τεχνολογίας απαρεικλίτως υποτυπώδεις. Η «στοιχειακή» απλότητά του, σε σχέση με τη μηχανή, δεν αποκλείει ούτε τις διαφοροποιήσεις και την εξέλιξή του (που, παρότι φαίνονται να παραμένουν σε ένα «μικρο-επίπεδο», σε σχέση με τους εξελικτικούς μετασχηματισμούς της μηχανής, είναι δυνατόν να είναι αξιοσημείωτες), ούτε τη δημιουργία ενός ευρύτατου πεδίου συγκερασμού της καλλιέργειας δεξιοτήτων με την επισταμένη τεχνογνωσία του υλικού επί του οποίου το εργαλείο επεμβαίνει ή εξ αρχής σχηματοποιεί. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι τα εργαλεία του λιθοξόου και του γλύπτη (η σμίλη, το καλέμι, τα σκαρπέλο) παρέμειναν «νεολιθικά», ως προς

norm”: Georg Henrik Von Wright, *Norm and Action*. London: Routledge & Kegan Paul, 1963.

Για τη λειτουργιστική θεώρηση του artifactum: Kroes, P & Meijers, A (επιμ.), “The dual nature of technical artifacts”, *Studies in the History and Philosophy of Science* 37, 2012, σελ.1-158 και Kroes, P, *Technical Artifacts: Creations of Mind and Matter*. Dordrecht New York, London: Springer, 2012.

Soavi, N. “Realism & artifact kinds” στο *Functions in biological & artificial works* U Kroes & P Kroes, επιμ. Cambridge, Mass: The MIT Press, 2009 2009, pp185-202.

Προφανώς, η φιλοσοφία της τεχνολογίας δεν περιορίζεται στις αναλυτικές προσεγγίσεις. Πέρα από τη Σχολή της Φραφκφούρτης, υπάρχουν και άλλα εκκινήσεις του σχετικού στοχασμού: Βλ. ενδεικτικά Μαργγίνη, Γκόλφω, *Για μια ερμηνευτική του τεχνικού κόσμου: από τον Χάιντεγκερ στη σύγχρονη τεχνολογία*, Αθήνα: Πατάκης, 2010.

14. McLuhan, Marshall, *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964.

την αρχή λειτουργίας, δεν σημαίνει πως τα παραγόμενα *artefacta* παρέμειναν εσσαιί σε νεολιθικό επίπεδο: συνεπώς, το εργαλείο είναι σε θέση, υπό κάποια έννοια, να παράγει τεχνολογία, να εκτείνει, δηλαδή, περίξ της λειτουργίας του, ένα ειδικό «λόγο», πρακτικό και θεωρητικό, περί της συναρτωμένης τέχνης¹⁵.

Κατά τον Παπαδημητρίου, τουλάχιστον μέσα στον ορίζοντα της προβληματικής που συνδέει το συγκεκριμένο χωρίο, η έννοια της συνέχειας παρουσιάζεται ιδιαίτερα ισχυρή: «[κατά την άποψη αυτή] δεν υπάρχει κανένας χωρισμός και καμία αντίθεση ανάμεσα στη φύση και στην ιστορία αφού ο άνθρωπος δεν βρίσκεται έξω από τη φύση αλλά αποτελεί τμήμα της, και τα διάφορα δημιουργήματά του δεν είναι κάτι αντίθετο προς την φύση αλλά θα πρέπει να θεωρηθούν ως παράγωγα διαφόρων καταστάσεων της φύσης»¹⁶ Προφανώς η έγνοια του συγγραφέα έγκειται στο να διαφυλάξει την επίγνωση του γεγονότος ότι, στο περιβάλλον του ανθρώπου, η φύση υφίσταται διαμεσολαβημένη από την ίδια του τη δραστηριότητα, άρα έχει ήδη υποστεί την παρέμβαση της δράσης του, και συνεπώς έχει ήδη, κατά μίαν έννοια, «ιστορικοποιηθεί» και «κοινωνικοποιηθεί». Η αναζήτηση, λοιπόν, ενός ιδεώδους μιας Προπρωτικής φύσης, καθορισμένου ερήμην οιονδήποτε ανθρώπινων αναγκών συνιστά μάλλον παραπλανητικό αντικατοπτρισμό παρά άξια λόγου ουτοπία. Η θέση, λοιπόν, που ο συγγραφέας υπερασπίζεται αποκτά σημασία και περιεχόμενο εντός του ειδικού πλαισίου στο οποίο την υπερασπίζεται, το οποίο δεν είναι άλλο από αυτό της *disputa* για την οικολογική θεωρία και τη συναρτώμενη φιλοσοφική εκδοχή της φύσης που θα πρέπει να συντεθεί και να υποστηριχθεί. Εάν η προϋπόθεση αυτή λησμονηθεί, και ο διορθωτικός χαρακτήρας της άποψης του συγγραφέα απαλειφθεί, οι προτάσεις που εμπεριέχονται στο τελευταίο παράδειγμα είναι ευκόλως παρερμηνεύσιμες, ειδικά εάν τεθούν *prima facie*: προφανώς δεν εξέλιπαν οι λόγοι για να αρθεί οιοσδήποτε «χωρισμός» ανάμεσα στη «φύση» και την «ιστορία» (αντιθέτως υπάρχουν αρκετοί λόγοι για να εξακολουθεί να υφίσταται, υπό συγκεκριμένους, ωστόσο, όρους). Επιπλέον, το γεγονός πως «ο άνθρωπος δεν βρίσκεται έξω από τη φύση αλλά αποτελεί τμήμα της» δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην πως και «τα διάφορα δημιουργήματά του» δεν μπορεί να «είναι κάτι αντίθετο προς την φύση». Παρ' όλη την ευρύτητα και δυναμική πολυσημία του όρου «αντίθετο» που δηλώνεται εδώ, υπάρχουν ποικίλοι τρόποι για να εννοιοποιηθεί λογικά η αντίθεση, εάν καθοριστούν το εύρος αναφοράς

15. *Artifactual, know how & know that.*

16. Παπαδημητρίου, ο.π., σελ. 22.

και τα πεδία οποία εγγράφεται. Εξ άλλου, ακόμα και μέσα στα όρια του μη ανθρωπογενούς φυσικού περιβάλλοντος μπορούν να περιγραφούν μορφές αντίθεσης: το παράδειγμα του μικροβίου ή του παρασίτου που τίθεται εν αντίθεσει προς τον ευρύτερο οργανισμό που τα περιβάλλει (ας σημειωθεί πως ο περιβάλλοντων οργανισμός τίθεται πλέον ως μορφή φυσικού περιβάλλοντος για το περιβαλλόμενο), είναι το πλέον απτό, και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πιθανή χρηστική εισαγωγή για την κατανόηση κάποιων μορφών αντίθεσης που είναι δυνατόν να συντεθούν. Το παράδειγμα αυτό, το οποίο, κατά καθόλα νόμιμο τρόπο, «φυσικοποιεί» ερωτήματα θεωρητικής τάξης προλειαίνοντας την κατανόησή τους μέσα από την αγκύρωσή τους σε εδάφη προσδιορίσιμα (ο ίδιος ο Παπαδημητρίου, εξ άλλου, προβαίνει σε αλληπάλληλες προσφυγές στην επιστήμη και τις μορφές εποπτείας της για να επιρρώσει μορφές θεωρητικής εποπτείας, εν αις και την ιστορικότητα της φύσης) είναι διαφωτιστικό και για τον τρόπο που ένας οργανισμός που εμπεριέχεται σε έναν ευρύτερο (οργανισμικό) περιβάλλον μπορεί δυνητικά να τελεί σε διαφορετικές σχέσεις με αυτόν. Οι σχέσεις αυτές είναι δυνατόν να είναι λυσιτελείς και συμβιωτικές (άρα αμοιβαίας ωφελείας) ή σχέσεις φθοράς και οιονεί αντιπαλότητας, που να οδηγούν στον αφανισμό ή την παθολογική εκφύλιση της μίας ή και των δύο πλευρών. Ο αρχαίος και καθολικός, ως προς τα πολιτιστικά του ερείσματα, ισχύος διαχωρισμός ανάμεσα στο «κατά φύσιν» και το «παρά φύσιν» δηλώνει ήδη ένα τέτοιο πρωταρχικό κανονιστικό προσανατολισμό για την αποτίμηση συγκεκριμένων λειτουργιών ή και οντοτήτων σε σχέση, τόσο ως προς τον γενικότερο ορίζοντα που περιβάλλει αλλά και ως προς την κινούσα δύναμη που τα παράγει. Κατά μεγάλο βαθμό, ο γνώμονας αυτός εξαρτά την εγκυρότητά του από την επίγνωση της συνδετότητας των ζητημάτων στα οποία εμπλέκεται, ειδικά στις περιπτώσεις όπου το προσδιοριστέο και αποτιμώμενο δεν συνιστά οντότητα του παραδοσιακώς εννοούμενου φυσικού κόσμου αλλά κοινωνική κατασκευή και συλλογική έννοια παρά συγκεκριμένο, τότε τι, ον.

Από την ίδια ευρεία, νοηματικώς, πρόταση («τα διάφορα δημιουργήματά του» δεν μπορεί να «είναι κάτι αντίθετο προς την φύση») είναι δυνατόν να αντληθούν και άλλες ερμηνευτικές συνεπαγωγές που να παραπέμπουν στο ότι τα δημιουργήματα του ανθρώπου δεν συνιστούν μια οντολογικά διαφορετική κατηγορία, δεν υφίστανται, δηλαδή, δύο κόσμοι (όπως στις εποπτείες της μεσαιωνικής σκέψης), διεπόμενοι από διαφορετικής τάξεως νόμους.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως ο Παπαδημητρίου αναφέρεται σε «χωρισμό» ανάμεσα σε φύση και ιστορία, παρά σε «διαχωρισμό» (εννοιακό και λογικό) ανάμεσα στους δύο όρους: η «φύση» δεν είναι απομονωμένη από την

«ιστορία» καθώς η δεύτερη φθάνει ως τα κράσπεδα της πρώτης και, εν τινι μέτρω, την αλλοιώνει, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με το δεύτερο συστατικό των συσχετιζομένων: η ιστορία συσχετίζεται με τη φύση —τόσο με την οικειοποιημένη φύση όσο και με τις μεταβολές του φυσικού περιβάλλοντος που κείνται έξω από την ανθρώπινη παρέμβαση, ωστόσο δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει σταθερό ποιητικό αίτιο των δεσμικών ή των εξωδεσμικών μεταβολών, άρα και των ιστορικών αλλαγών, όσο εύρος και να αποδώσουμε στον όρο «φύση». Η παρουσία της φύσης μέσω οιασδήποτε υπάλληλης έννοιάς της («φυσικό περιβάλλον», «φυσικές καταστάσεις» θα αποτελεί ένα, μεταβαλλόμενη ισχύος και ακαθορίστων ορίων, συν-διαμορφωτικό παράγοντα εντός ενός μάγματος αιτιακών συσχετίσεων στον οποίο συντήκονται συμβολικές λειτουργίες, ειδικά κοινωνικές ανάγκες, μη αναγώγιμα, ψυχ(ολογ)ικής τάξεως, κίνητρα, περιοδικώς αναφύομενα προτάγματα ιδεών, κ.λπ.

Πέρα από την ανάγκη διαχωρισμού του ζητήματος της ιστορίας της γνώσης για τη φύση από αυτό της ιστορίας της φύσης καθ' εαυτής, ενδεχομένως απαιτείται εννοιακός οπλισμός που να εκτείνεται πέρα από τις βασικές κατηγορίες της «ιστορίας»/ ιστορικότητας» ώστε να προσδιοριστεί η πορεία στο χρόνο και το εύρος των μεταβολών που αφορούν τη «φύση», vis a vis της «αντίστοιχης» πορείας που αφορά και περιγράφει τη δραστηριότητα του ανθρώπου. Εφ' όσον χρησιμοποιούμε κατηγορίες προσαρμοσμένες στην περιγραφή και αποτίμηση της ανθρώπινης λειτουργίας, η χρήση τους στην περίπτωση μιας έννοιας και ενός πεδίου εξαιρετικά ασαφούς, τουλάχιστον ως προς το εύρος του, όπως είναι η «φύση», κινδυνεύουμε να εμπέσουμε σε κυκλικές μορφές «εξήγησης»: ο κίνδυνος προκύπτει από τη σπουδή στην υπεράσπιση της «ιστορικότητας»/ «ιστορίας» της φύσης μέσω ενός όρου που, αφ' εαυτού, οδηγεί, όπου και οσάκις εφαρμοσθεί, σε τέτοιου είδους εποπτείες. Εν τούτοις, το ζήτημα είναι, όχι μόνον εάν οι όροι αυτοί είναι εφαρμόσιμοι στο πεδίο αυτό, αλλά, έτι περισσότερο, με ποιόν τρόπο είναι δυνατόν να γίνουν εφαρμόσιμοι. Συχνά η υπεράσπιση της «ιστορικότητας» της φύσης τίθεται ως θεωρητικό ανάχωμα που χρησιμεύει στο να διαφυλάξει την εκδοχή μιας φύσης που μπορεί να εγγυηθεί τη βάση μιας «κέντητας» με τον άνθρωπο. Η εκδοχή αυτή φαίνεται να απειλείται από θεωρήσεις οι οποίες φέρονται να αντικειμενοποιούν υπέρμετρα την έννοια της φύσης, περικόπτοντας, εν τέλει, από αυτήν οιοδήποτε στοιχείο τη θέτει ως κεντρική, ιδιότυπη εξηγητική έννοια και ως αυθύπαρκτη οντότητα, εμποδίζοντας την αποφλοίωσή της μέσω μιας «θετικής»-αναγωγιστικής επιλογής των κατηγορημάτων της, που θα την καταστήσει απλό σύνολο ετερόφωντων ιδιοτήτων, ορατών μόνον μέσω της εξηγητικής κανάβου των «κακιδιών»

επιστημών. Ενδεχομένως το τέλος σε αυτή τη διαδικασία, θα ήταν η συρρίκνωση της «φύσης» στα όρια της «ύλης» ή ακόμα και σε αυτά μιας επεκτεταμένης έννοιας «χώρου», που θα την έσυρε εντός της τροχιάς μιας καρτεσιανής θεώρησης.

Οι κίνδυνοι από μια τέτοια θεώρηση είναι προφανείς και μεζόνες (καθώς η όλη σύγχρονη συζήτηση περί οικολογίας τίθεται εκτός θέματος) και οι συνεπαγωγές της, ασυζητητί, χρήζουν αντιμετώπισης, ωστόσο συνιστά θέμα προς συζήτηση ποια είναι, από την πλευρά της θεωρίας, η λυσιτελέστερη. Εξ άλλου, η απολογητική της «ιστορικότητας» της φύσης μπορεί να κυλήσει και προς την ενάντια πλευρά, επιβάλλοντας στη φύση έναν ιστό ανθρωποκεντρικό (ακόμα και ανθρωπομορφικό), που την καθυποτάσσει πλήρως στις ανθρωπογενείς επιδράσεις, στις βιβλίες και τις ορέξεις των κοινωνιών, απαλείφοντας, εν τέλει, παρότι από μια αντιπαράλληλη οδό, την εσωτερική σύσταση, αξία, και δυναμική της. Όχι σπανίως, η τρέχουσα οικολογική θεωρία παραμένει δέσμια απλουστεύσεων που θα έπρεπε να περιορίζονται στο πεδίο μιας εισαγωγικής εξοικείωσης με τα θέματα¹⁷. Είναι προς τιμήν του Ευθύμη Παπαδημητρίου που, καταθέτοντας τον πυκνό στοχασμό του, ανέλαβε να καλύψει φιλοσοφικά το κενό, έχοντας πλήρη επίγνωση της συνδετότητας του εγχειρήματος που συνεπάγεται η οικοδόμηση μιας φιλοσοφίας της φύσης ικανής να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις των αναφυσμένων ερωτημάτων. Εξ άλλου, τα ερωτήματα αυτά δεν εκπορεύονται μόνο μέσα από το χώρο της συστηματικής σκέψης αλλά εγείρονται με πειστικό τρόπο από την ίδια την πρακτική εμπειρία μιας τεχνικοεξαρτώμενης εποχής, που προλαβαίνει και «φυσικοποιεί» τα ζητήματα που θέτει, πριν η ίδια η θεωρία τα αφομοιώσει και συμβάλλει, όσο της είναι, τέλος πάντων, μπορετό, στην αντιμετώπισή τους.

17. Μια συστηματική κριτική των απλουστεύσεων και ανακολουδιών που συχνά διέπουν την τρέχουσα οικολογική θεώρηση (θετική, ωστόσο, ως προς την αναγκαιότητα της οικολογικής σκέψης και παρέμβασης), επιχειρείται από τον John Barry, *Rethinking Green Politics*, London: Sage, 1999.